

УДК 94:321.72:328(4-191.2+4-11)

*Р. Голечек**аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ: ДОСВІД КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Постановка проблеми. Проблема становлення і розвитку парламентаризму як політичного інституту знаходиться у рамках дослідження переходів до демократії. Можна погодитися з О. Абраменко, котра стверджує, що політичний інститут парламентаризму став істотним чинником політичного розвитку, який визначає здатність політичної системи ефективно адаптуватися до нових умов. Парламентаризм функціонує у складній системі взаємозв'язків, що утворюються у політичному просторі. Даний політичний інститут взаємодіє з органами державної влади і може ставати об'єктом впливу різних політичних сил. Все це вимагає розгляду парламентаризму як одного з учасників сучасних політичних процесів і одну з центральних складових політичної системи [1, с. 12].

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю осмислення місця і ролі парламентаризму у розвитку центрально-східноєвропейських політичних систем, що має важливе значення при коригуванні стратегії і способів реформування механізмів державної влади в Україні. При цьому слід враховувати, що в умовах перехідного періоду роль парламенту значно зростає, оскільки саме представницькі установи стають одночасно центром конфлікту і співпраці різних політичних сил, мобілізують політичні еліти, формують групові інтереси і сприяють раціоналізації політичних рішень.

Аналіз останніх досліджень. У середині 90-х років ХХ століття посилюється інтерес до транзитологічної проблематики. Це було обумовлено, з одного боку, необхідністю узагальнення наявних теоретичних концепцій західної транзитології та їх проектування на національні моделі переходу до демократії. З іншого боку, формується критико-методологічний напрям, представники якого виступають за більш глибокий і всебічний аналіз структурних і процедурних, а не тільки формально-абстрактних складових перехідного процесу. Це зокрема, Б. Капустін [5], І. Кузнецов [6], А. Мельвіль [9], О. Харітонова [12].

У даний час проблеми посткомуністичних перетворень у країнах Центрально-Східної Європи є предметом вивчення досить широкого кола дослідників. Серед вітчизняних досліджень можна виділити праці Г. Зеленько [4], В. Лемака [7], Н. Марадик [8], Д. Ткача [10] та Т. Федорчак [11]. Однак демократичний транзит є динамічним процесом і політичні інститути еволюціонують і трансформуються, тому на сьогодні існує потреба у вивченні окресленої проблематики.

Метою статті є виявлення спільних та специфічних рис у становленні парламентаризму у посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) у період демократичного транзиту, а також тенденцій розвитку даного інституту у країнах регіону на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на типологію, запропоновану Ф. Шміттером, науковці виділя-

ють три типи демократичного транзиту країн регіону Центрально-Східної Європи: революційний, еволюційний і змішаний [14, с. 30]. Суть революційного типу транзиту полягає у тому, що лібералізація режиму не передуює його розпаду, а є, поряд з трансформацією, його можливим наслідком. До даного типу транзиту, на думку М. Хайбуліна, належать Болгарія і Румунія, політичні режими яких напередодні розпаду характеризувалися не тільки консерватизмом правлячої еліти, а і відсутністю хоча б первинних елементів громадянського суспільства. Це зумовило той факт, що до моменту розпаду тоталітарних режимів ні у Румунії, ні у Болгарії не сформувалися сильні опозиційні течії, представники яких могли б прагматично і послідовно контролювати цей процес. Тому специфіка політичних трансформацій у цих країнах полягала у тому, що трансформаційні процеси очолили не представники опозиції, а лідери, котрі репрезентували колишній комуністичний режим, причому у Румунії зміна політичного режиму відбулася насильницьким шляхом [13, с. 36].

Еволюційний тип транзиту характеризується тим, що лібералізація режиму передуює його розпаду і триває паралельно з процесом трансформації/демократизації аж до його консолідації у нову суспільну систему. Даний тип був характерний для Польщі та Угорщини, бо як основний механізм переходу до нового суспільного ладу у цих країнах виступало так зване «пактування», що знайшло своє вираження у створенні інститутів «круглого столу» і укладанні пактів (угод), в які були залучені представники правлячої еліти і опозиції. Саме угоди «круглих столів» з принципових питань суспільно-політичного розвитку (форма майбутнього конституційного устрою, введення нових і залучення старих політичних інститутів і механізмів) стали першим кроком на шляху до широкомасштабних політичних трансформацій у цих країнах [13, с. 38].

Для Чехословаччини був притаманний змішаний тип транзиту, який поєднував у собі як елементи «реформізму», спричинені акціями громадянської непокори, прогресуючим розпадом владного блоку і дезорганізацією партійного керівництва, так і елементи «пактування» як результат угод «круглого столу» [2, с. 36]. Крім того, важливу роль тут зіграв і такий фактор, як наростаючі розбіжності між чеською та словацькою політичними елітами у поглядах на пріоритетні напрямки своєї діяльності. Відмінності ці полягали у тому, що чеська еліта була стурбована насамперед розвалом економіки, словацька ж надавала великого значення боротьбі за національні інтереси словацького народу. Це було обумовлено тим, що словацьке суспільство, на відміну від чеського, у період нормалізації пережило економічне піднесення. Саме національний фактор став домінуючим в останній рік існування чехословацької держави, що відбулося на характері роботи

федерального і республіканських парламентів, обраних у червні 1992 року. На заключному етапі трансформаційного процесу у ЧСФР «розмежування у партійно-організаційних структурах відбувалося не тільки по вертикалі, а й у горизонтальній площині, у результаті чого ще до розпаду єдиної чехословацької політичної системи утворилися самостійні чеська і словацька партійні системи» [2, с. 40].

Загальновідомим є той факт, що вибір шляху перетворень у посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи обумовлений наявністю конкретних політичних, соціально-економічних, історичних та соціокультурних передумов, серед яких визначальними є ступінь розвиненості громадянського суспільства і демократичних традицій докомуністичного періоду. В одних країнах (переважно республіках колишнього СРСР) нова конституційна модель втілювалася у концепції «сильної» президентської влади і, відповідно, характер і динаміка інституціональних і конституційно-правових перетворень визначалися ступенем впливу і особистими політичними амбіціями глави держави і його найближчого оточення. В інших країнах процес політичних і правових реформ спочатку був зосереджений у руках представницьких органів, що згодом призвело до «дисперсії» горизонталі влади і конституційного закріплення домінуючої ролі парламенту у політичній системі. Дана модель утвердилася у більшості центрально-східноєвропейських держав і досвід функціонування парламентської моделі, її впливу на процес формування громадянського суспільства і стабілізації політичної системи у цих країнах не можна ігнорувати. До числа таких країн у контексті дослідження відносяться Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Болгарія і Румунія, в яких спочатку були створені політичні та конституційно-правові умови для формування та розвитку парламентаризму – не тільки як однієї з найважливіших сутнісних характеристик ліберальної демократії, але і як системи організації і функціонування державної влади, в якій представницькі установи займають домінуючу щодо інших владних інститутів роль. Крім того, протягом більш ніж двадцятирічного періоду некомуністичного правління і чотирьох-п'яти циклів парламентських виборів у цих країнах утвердилася система, згідно з якою регулярна зміна правлячих еліт, незалежно від їх політичної і ідеологічної орієнтації, не впливає на базові принципи функціонування парламентської моделі [3, с. 185].

Типологізація транзитних процесів у країнах ЦСЄ за вказаними вище критеріями сприяє розумінню вихідних умов демократичних трансформацій, а з точки зору порівняльного аналізу пояснює, чому в одних країнах консолідація нової політичної системи, нових інститутів громадянського суспільства проходить більш успішно і послідовно, а в інших країнах нові політичні режими приймають форму псевдodemократії і нерідко еволюціонують у бік авторитаризму і націоналізму із зовнішніми атрибутами демократичного ладу. На думку М. Хайбуліна, це дозволяє відмовитися від уявлення про демократичний транзит як про якийсь однолінійний процес і прогнозувати його можливі наслідки і альтернативи. У таких умовах парламентаризм можна розглядати як одну з форм демократичного транзиту, що являє собою певну систему політико-правових га-

рантій від «скочування» сформованої демократичної системи до нових різновидів недемократичного режиму [13, с. 58]. У той же час слід зазначити, що в умовах демократичного транзиту нові владні еліти повинні керуватися не тільки його вихідними посилками, а й прогнозувати можливі наслідки вибору тієї чи іншої стратегії політичного реформування. Разом з тим, необхідно прагнення до формування таких принципів політичної взаємодії, які були б прийнятними не лише у плані стратегії політичного розвитку, а й наповнювали б реальним змістом весь політико-трансформаційний процес. У зв'язку з цим парламентаризм як основа конституційної системи і як один зі способів реалізації політичної влади володіє більшим демократичним потенціалом, ніж інші різновиди республіканського правління, оскільки саме представницькі установи зосереджують у собі основні владні функції, формують правову базу реформ і делегують своїх представників в органи виконавчої влади. І саме дію зазначених чинників можна розглядати як основний показник динаміки суспільних перетворень у країнах ЦСЄ, що у свою чергу дозволяє говорити про ефективність парламентаризму як особливої системи взаємовідносин між владними інститутами і громадянським суспільством.

На основі порівняльного аналізу конституцій країн ЦСЄ, вітчизняні науковці виділяють серед розглянутих країн парламентські (Угорщина, Чехія, Словаччина) і змішані (Польща, Болгарія, Румунія) республіки, що обумовлено різним становищем президента у системі поділу влади і його взаємовідносинами з власне виконавчою владою (урядом) і парламентом [7; 8; 10; 11]. У той же час розподіл країн ЦСЄ на парламентські і змішані республіки є умовним, оскільки відображає відмінності переважно у конституційних повноваженнях законодавчої і виконавчої гілок влади. З точки ж зору реалізації інших основоположних прав і положень (ініціативи проведення референдуму, права законодавчої ініціативи, типу виборчої системи та ін.) у представлених конституційно-правових актах розглянутих країн, існують великі відмінності, що не піддаються типологізації по зазначених критеріях.

Відповідно можемо стверджувати, що сучасні конституції країн ЦСЄ закріплюють домінуючу роль парламенту у системі поділу влади. З цього випливає, що представницькі установи стають центральною ланкою політичних систем названих країн, є не тільки основним джерелом артикуляції, раціоналізації і реалізації інтересів різних соціальних груп і суспільства у цілому, але і мають вирішальний вплив на політику виконавчої влади [3, с. 200].

Однак вибір тієї чи іншої моделі конституційного устрою обумовлений різними історичними і соціополітичними реаліями, тому на сучасному етапі неможливо з упевненістю сказати, наскільки життєздатною для країн ЦСЄ виявиться парламентарна модель. Учені прогнозують різні варіанти. Можливо, дана модель буде розвиватися аналогічно політичним системам західноєвропейського або американського типу [4; 8], або ж буде трансформована в особливий тип парламентаризму [2; 3; 13].

Стабільне функціонування парламентської демократії визначається також стійкістю партійно-політичної системи. О. Абраменко окреслює наступні тенденції

партійно-політичного розвитку країн ЦСЄ. По-перше, у більшості країн регіону, зважаючи на особливості функціонування парламентської моделі, широкого поширення набуває коаліційність, позитивний ефект якої найбільш чітко проявляється при виході з парламентських і урядових криз; по-друге, формування двопартійної системи є фактором політичної стабілізації тільки тоді, коли відбувається зближення партійних позицій двох основних конкуруючих між собою політичних сил, а також наявності стійкої центристської партії. Даний висновок підтверджується досвідом Чехії і Угорщини (у меншій мірі – Польщі), у той час як в інших країнах регіону протистояння «лівого» і «правого» полюсів партійно-політичного спектра, радикалізація партійних позицій, призводять до подальшого розколу суспільства, зростання популізму у середовищі парламентаріїв і як наслідок – неефективної роботи представницьких органів [1, с. 15].

Аналіз особливостей взаємодії політичних інститутів і партійних систем показує, що у країнах ЦСЄ формуються три типи парламентаризму: перший тип характеризується відносно стабільною системою «стримувань і противаг» у взаєминах між законодавчою і виконавчою гілками влади, а також тенденцією формування біполярної партійної системи, у чому аналогічної моделі політичного представництва, прийнятої у США і Англії (Чехія, Польща); другий тип, який має багато спільного з німецькою моделлю, характеризується значною деформацією владних повноважень у бік посилення кабінету міністрів і менш стійким партійно-політичним спектром (Словачина, Угорщина); третій тип, якому притаманні нестабільний характер взаємин між інститутами державної влади та громадянським суспільством, а тому має тенденцію до подальшої трансформації (Болгарія, Румунія) [13, с. 77].

Висновки. Основною проблемою для посткомуністичних країн є не питання про поділ влади як вихідна детермінанта консолідації нової політичної системи, а питання про можливість перерозподілу влади на інституціональному рівні, оскільки суть і практичне значення парламентаризму не вичерпується лише функціонуванням законодавчих органів, а включає у себе взаємодію різних компонентів політичної системи. Це, з одного боку, органи виконавчої влади, що реалізують і коригують законодавство, з іншого – політичні партії, що виступають як посередник між суспільством і владою. Нарешті, невіддільною ланкою парламентаризму є саме громадянське суспільство, у рамках якого формуються соціокультурні, аксіологічні та поведінкові передумови консолідації парламентської моделі поділу влади. Тільки взаємодія всіх названих компонентів дозволяє говорити про парламентаризм як про цілісну систему, а характер взаємодії цих компонентів визначає ефективність функціонування парламентаризму в умовах трансформації тоталітарних/авторитарних політичних структур.

Література

1. Абраменко Е. Некоторые аспекты становления парламентаризма как политического института в странах Центральной и Восточной Европы. Научные труды республиканского института высшей школы издательство: государственное учреждение образования «Республиканский институт высшей школы» (Минск). 2016. № 15. С. 12-19.

2. Васович В. Переход к демократии в посткоммунистических странах. Вестник МГУ (Серия 18: Социология и политология). 1998. № 2. С. 32-45.

3. Задорожнюк Э. Социал-демократия в Центральной Европе / Отв. ред. Ю. С. Новопашин. М.: Academia, 2000. 312 с.

4. Зеленько Г. Політична «матриця» громадянського суспільства (досвід країн Вишеградської групи та України). К.: Знання України, 2007. 336 с.

5. Капустин Б. Конец «транзитологии»? (О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия). Политические исследования. 2001. № 4. С. 6-26.

6. Кузнецов И. Парадигма транзитологии (Плюсы и минусы объяснительной концепции переходного периода). Общественные науки и современность. 2000. № 5. С. 46-51.

7. Лемак В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації. Ужгород: Ліра, 2002. 248с.

8. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці: монографія. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. 174 с.

9. Мельвиль А. Демократические транзиты: теоретико-методологические и прикладные аспекты. М: МОНФ, 1999. 108 с.

10. Ткач Д. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: монографія. К, 2004. 504 с.

11. Федорчак Т. Політична трансформація Чеської Республіки: внутрішні та зовнішні виміри: монографія. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2012. 543 с.

12. Харитонов О. Генезис демократии (Попытка реконструкции логики транзитологических моделей). Политические исследования. 1996. № 5. С. 70–78.

13. Хайбуллин М. Парламентаризм в условиях политического транзита: опыт стран Центральной и Восточной Европы: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02. Уфа, 2004. 173 с.

14. Шмиттер Ф. Процесс демократического транзита и консолидации демократии. Политические исследования. 1999. № 3. С. 30-33.

Анотація

Голечек Р. Парламентаризм в умовах демократичного транзиту: досвід країн Центрально-Східної Європи. – Стаття.

Дана стаття присвячена особливостям становлення парламентаризму як політичного інституту у країнах Центрально-Східної Європи у період трансформації політичної системи. Особлива увага приділяється впливу економічних, політичних і соціокультурних чинників на вибір моделі переходу, а також на процес адаптації і нормального функціонування парламентаризму. Доведено, що сама парламентська система є невіддільним фактором будь-якого демократичного суспільства, зберігаючи при цьому свою національну специфіку. Парламентаризм у даному контексті покликаний забезпечити найбільш гармонічні взаємовідносини держави і народу при дотриманні всіх людських і політичних цінностей. Зроблено висновок, що у більшості країн ЦСЄ утвердилася парламентська демократія, а сам парламент знаходиться у центрі політичної системи і сприяє її ефективному функціонуванню. Він має величезний вплив на політичний клімат та на розвиток нових ідей у суспільстві.

Ключові слова: політичний інститут, парламентаризм, парламент, демократичний транзит, країни Центрально-Східної Європи.

Аннотация

Голечек Р. Парламентаризм в условиях демократического транзита: опыт стран Центрально-Восточной Европы. – Статья.

Данная статья посвящена особенностям становления парламентаризма как политического института в странах Центрально-Восточной Европы в период трансформации политической системы. Особое внимание уделяется влиянию экономических, политических и социокультурных факторов на выбор модели перехода, а также на процесс адаптации и нормального функционирования парламентаризма. Доказывается, что сама парламентская система является неотъемлемым фактором любого демократического общества, сохраняя при этом свою национальную специфику. Парламентаризм в данном контексте призван обеспечить наиболее гармоничные взаимоотношения государства и народа при соблюдении всех человеческих и политических ценностей. Сделан вывод, что в большинстве стран ЦВЕ утвердилась парламентская демократия, а сам парламент находится в центре политической системы и способствует ее эффективному функционированию. Он имеет огромное влияние на политический климат и на развитие новых идей в обществе.

Ключевые слова: политический институт, парламентаризм, парламент, демократический транзит, страны Центрально-Восточной Европы.

Summary

Holeček R. Parliamentarism in the conditions of democratic transit: the experience of the countries of Central and Eastern Europe. – Article.

This article is devoted to the peculiarities of formation of parliamentarism as a political institution in Central and Eastern Europe in the period of transformation of the political system. Particular attention is paid to the influence of economic, political and socio-cultural factors in the choice of a model of transition, as well as on the process of adaptation and the normal functioning of parliamentarism. The paper proves that a parliamentary system forms an integral part of any democratic society, at the same time maintaining specific features of a particular country (conceptualized through the national context). The study of parliamentarism in this context promotes mutual cooperation between the state and the public with the observance of human and political values. It is concluded that parliamentary democracy has been established in the most countries of Central and Eastern Europe, and the parliament is at the center of the political system and supports its effective functioning. Besides this institute has a big influence on the formation of the political climate and the development of the new ideas in the society.

Key words: political institutions, parliamentarism, parliament, transition to democracy, Central and Eastern Europe.